

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

3/2024

3/2024

@buxdu_uz

@buxdu1

@buxdu1

www.buxdu.uz

TILSHUNOSLIK *** LINGUISTICS *** ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Abdazova A.R.	The features of the use of english environmental terms in the media	3
Batirkhanova M.O.	Somatik frazeologik birliklar tahlili va ularning o'rganilish tarixi	9
Sobirova D.R.	Reklama matnlarining gender xususiyatlari (tibbiyotga oid reklamalar misolida)	15
Sadullayeva G.I.	Enhancing listening comprehension: strategies, challenges and a comprehensive methodology for language learners	17
Asadov T.H., Bakirova N.H.	Ayrim etnofrazemalarning lingvokulturologik tadqiqi (o'zbek, rus, turk tillari misolida)	26
Eshquvvatova G.N., Urinbayeva D.B.	Stylistic features of proverbs in internet texts	31
Hojiyeva M.G'.	Integrating language and content: strategies and challenges in content-based language instruction	36
Khabibova M.N.	Biografik asarlardagi epistolyar matnlarning o'rni va ularning pragmatik xususiyatlar	41
Mahmudova D.M.	Building a comprehensive bilingual synchronous corpus: principles and practices	45
Narzullayeva D.B.	Qur'oni Karim leksik konfiguratsiyalari: Ka'ba toponimmi yoxud teonim?	50
Sadikov E.T.	Itifot va inkor mazmunidagi nutq aktlarining tasviriy-ifodaviy atributlari	55
Pardayev S.Sh.	Globalashuv davrida madaniyatlararo muloqot tizimidagi madaniy o'ziga xoslik	60
Mahmudova D.M.	Significance and development of linguistic corpora in Uzbekistan	66
Safoyeva S.N.	Pragmatic marker: "so" and its role in modern oral discourse	70
Turg'unboyeva D.A.	Comparative pragmatics: politeness strategies in uzbek and english languages	75
Xolova M.B.	Tushuncha madaniy kodning shakllangan birligi sifatida	81
Xusenova M.O'.	Termin va terminologiya xususida	85
Ziyayeva D.A.	Paradigmatic analysis of speech verbs	89
Zokirova N.S.	The concept of "linguistic picture of the world" in translation	94
Давлатова М.Х.	Встречение английских глаголов-предикатов в функционально-семантическом поле	98
Махмудова Ю.А.	Лингвокультурные особенности в контексте социолингвистического анализа произведения «Шайтанат»	104
Gudgina V.A., Rustamova N.Sh.	The phraseological specificity of V.Shukshin's idiostyle in fiction: an analysis of interconnections and functional features	109
Subxonqulov U.T., Adizova F.M.	So'zlarni lingvistik tahlil qilish jarayoni uchun ayrim algoritmlarining qiyosiy tahlili	114
Heydarova N.A.	"Past", "present" and "future" as temporal adjectives	119
Norova M.F.	Phraseological dialectisms in english literary works	123
Zeynalova K.	The use of some national-cultural realities in the english language, their etymology and ways of their borrowings	128
Karimova R.	Pragmatic and conceptual aspects of idioms in the discourse of the british and american press	134
Yokubova Sh.Y.	Fe'lli birikmalarning nutqiy voqelanishi	138

ADABIYOTSHUNOSLIK *** LITERARY CRITICISM *** ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Hayitov Sh.A., Qudratova K.H.	So'z va soz sehri	142

Ochilov U.S., Salimova H.H.	Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" va Teodor Drayzerning "Amerika fojiasi" asarlaridagi ona obrazlarida milliy qadriyatlarining ifodalanishi	148
Rajabov A.O'., Jalilova L.J.	Artistic psychologism in the works of J. Barnes	153
Khodjaeva D.I., Khametov I.R.	Romantic literature and the exploration of human nature relationship	159
Nasriyeva G.Z.	Amerika adabiyotida shaxs va jamiyat munosabatlari mavzularida ijod etgan namoyondalar	166
Ne'matova S.	Boburning insonshunoslik xususidagi qarashlari	170
Sidorkova L.R., Mekhriddinova O.Kh.	Temporal dimensions and their manifestation within the idiostylistic framework of M.Y.Lermontov: an examination of temporality's role and evolution	175
Астанова Г.А.	"Минг бир кеча" асарининг хх аср ўзбек адабиётига бадий таъсири	183
Oripova K.D.	Adabiyotshunoslikda yozuvchi biografiyasi va bola psixologiyasining o'ziga xosligi	188
Haydarova N.A.	Tarjimada interdiskursivlikni qayta yaratishning o'ziga xos xususiyatlari	192
Asgarova G.	Secret signatures of Nakhchivan correspondents and writers of "Molla Nasreddin"	196
Сандова Н.З.	Знаки и символы в повести Т.Пулатова «Окликни меня в лесу»: глубинный анализ	204
Qosimova N.F., Haydarova G.R.	Tarjima sifatini oshirishda tarjima strategiyalarining roli	209

MATNSHUNOSLIK VA MANBASHUNOSLIK * TEXTOLOGY AND LITERARY SOURCE STUDY
*** ТЕКСТОЛОГИЯ И ЛИТЕРАТУРНОЕ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ**

Latipova S.A.	"Me'rojnomayi turkiy" – ilmiy-adabiy manba sifatida	213

"NAVOIY GULSHANI"

Bekova N.J., Gulliyeva N.Z.	Navoiyning forsiy va turkiy she'riyatida irfoniy g'oyalarning badiiy talqinlaridagi o'xshashlik	217

FALSAFA VA HUQUQ, SIYOSATSHUNOSLIK * PHILOSOPHY, LAW AND POLITICAL
SCIENCES *** ФИЛОСОФИЯ, ПРАВО И ПОЛИТОЛОГИЯ**

Niyozov A.K., Baxranova D.A.	Tanqidiy fikrlash g'oyasining etimologiyasi va kelib chiqishi	223
Sadullaeva M.A.	Number as the essence of things: Pythagorean philosophy	227
Muydinov D.N.	Yevropada irqchilik va ksenofobiyaning ortishi sabablari va oqibatlari	231
Селюгина К.В.	Некоторые особенности нарциссических защит у релокантов из России в Республике Кыргызстан	238

TARIX *** HISTORY *** ИСТОРИЯ

Ergashov Z.B., Yakubov R.Y., Sultonov Z.N.	Birinchi renesans davrida qomusiy allomalarimizning ilmiy faoliyati	245
Mamadjonov A.B.	O'zbekiston Turkiya munosabatlarida yangicha nuqtayi nazar	250
Mubinov M.A.	The brief review of works by english-speaking authors on the history of the Bukhara emirate	255
Umarov B.B.	Buxoro shahrining somoniylar davridagi tarixiga oid manbalar tahlili	259
Таирова М.Х.	Истоки фармацевтики и основатели	264
Abdullaeva D.A.	XX asrning 20-40-yillarida Ark qo'rg'onining ta'mirlanish tarixi	270
Жуманиязов И.Р.	Қорақалпоғистонга чанг чолғу асбобининг кириб келиши ва ривожланиши	274

Navoiy gulshani

NAVOIYNING FORSIY VA TURKIY SHE'RIYATIDA IRFONiy G'OYALARNING BADIY TALQINLARIDAGI O'XSHASHLIK

*Bekova Nazora Jo'rayevna,
Buxoro davlat universiteti filologiya fanlari doktori (DSc)
Gulliyeva Nastilla Zakirli,
Baku Evroaziya davlat universiteti professori, f.f.d.(DSc)*

"Ilm o'zlashtirmoq", ustod Sadrididdin Ayniy ta'biricha, «otash porasi olmoq» ma'nolaridagi bu so'z (iqtibos) Qur'on oyatlari va payg'ambar hadislarini she'r ichida keltirish yoki ularning mazmunini she'rda ifodalash san'atidir. Musulmon mintaqa adabiyotida bu san'atga keng murojaat qilish orqali aytilmoqchi bo'lingan fikrga quvvat berish hodisasi o'ziga xos qadimiy an'anadir. Uning nurli izlarini hadislarga bag'ishlab yozilgan "Arbain"larda ham uchratishimiz mumkin. Masalan, Alisher Navoiy "Arbain"i hadisidagi mana bu qit'ada ham o'sha hodisa yorqin ko'zga tashlanadi:

Onalarning oyog'i ostidadur
Ravzai jannatu jinon bog'i.
Ravza bog'in visoli istar esang
Bo'l onaning oyog'i tufrog'i.

Ko'rinadiki, mazkur qit'a satrlari mag'ziga Muhammad Rasullullohning "Al-jannatu tahta aqdami umma hatinum", ya'ni "Jannat kaliti onalar oyog'i ostidadir" hadisi sharifining mazmuni singdirilgandir. Bunday mayl – Qur'on oyatlari va hadis g'oyalari murojaat Alisher Navoiyning turkiy va forsiy g'azallarida ham kuzatiladi. Ulug' shoirning ba'zi g'azallarida zohiran Qur'on oyatlariga ishora ko'zga tashlanmaydi. Biroq o'shanday misralar teranroq nazardan o'tkazilsa, ular zamiriga Qur'oniy g'oyalar singdirilganligi ayonlashib qoladi. Jumladan, quyidagi baytda o'shanday mayl kuzatiladi:

Naqdi jon chiqqanda imon gavharin ko'nglumga sol,

Aylagil jondin judo, lek etma imondin judo [Navoiy Alisher. MAT. 20 tomlik. 5-tom. Badoe' ul-vasat. – Toshkent: Fan, 1990. – B.5].

Mazkur bayt mag'zida Yusuf surasi 101-oyati karimasining mazmuni yashirindir. Mazkur oyatda xabar beriladi: «(Yo Rabbi) Meni musulmon holimda jonimni olgin va meni ham solih bandalarning qatoriga qo'shgin».

Sen etting sham'u gulda jilvakim, parvonavu bulbul,

Biri kuydi, biriga bo'ldi yuz dardu balo paydo [Navoiy Alisher. MAT. 20 tomlik. 4-tom. Navodir ush-shabob. – Toshkent: Fan, 1989. – B.8].

Mazkur baytning "Nur" surasi 41-oyati bilan mantiqan aloqadorligiga ahamiyat berilsa, yuqoridagi fikrlarga yanada yaqqolroq ishonch hosil qilinadi. Qur'oniy oyat quyidagicha aks-sado beradi: «(Ey Muhammad) Ollohga osmonlar va erdagi bor jonzot ham, (samoda) saf tortgan qushlar ham tasbih aytib-poklanishini ko'rmadingizmi?».

Alisher Navoiy ikki tildagi g'azallarining ko'pchiligida faqrlik ulug'lanadi, baqoni istagan kishi avvalo fano bo'lishi zarurligi uqtiriladi:

Biror etti sangakim o'zlugi dashtini tay qildi,

Baqo istar kishi avval kerak qilsa fano paydo [Navoiy Alisher. MAT. Badoe' ul-vasat. – Toshkent: Fan, 1990. – B.199].

Mazkur baytda "Kimki o'zining foniyligini bilsa, Rabbining boqiyligini biladi" va "Farqlik mening madori iftixorimdir va qiyomat kunida men uning-la faxr eturman" hadislarining mazmuni o'zlashtirilganligini payqash qiyin emas.

Nafs xor etmish Navoiyni, aziz et faqr birla,

Ey jalolu rahmatingdan gar zalilu gar muazzaz .

Forsiy devondan keltirilgan quyidagi misralarda ham mazkur g'oyaga hamohang badiiy talqinga guvoh bo'lamiz:

Chu sarkashest tariqi riyo, sari Foniy,

Shavad ba dayri fano xoki oston, yo Rab.

Mazmuni: Ey Rabbim, riyo yo'li-o'jarlik yo'lidir, shuning uchun

Foniyning boshi fano dayrining ostonasida tuproq bo'lsin.

Pinhonu nihondan ogoh eng adolatli zot faqat Oллоhdir. Namrud boshchiligidagi mushriklar Ibrohim alayhissalomning qo'l-oyog'ini bog'lab, olovga otadilar. Jabroil alayhissalom undan "biror tilaging bormi?" - deb so'raganida "Parvardigorim o'zi ahvolimdan ogoh", deb faqat Oллоhdan madad so'rab, sabr qilgan ekanlar va Oллоh " Biz aytdik: «Ey olov, sen Ibrohim uchun salqin va omonlik bo'!» (Anbiyo, 69-oyat) – zikr qilingan farmonni yuborgan, olovning yorug'i qolib, issig'i yo'qolgan. Turkiy va forsiy devondan olingan quyidagi baytlar orqali shoir har bir kishining pinhonu nihon sirlaridan faqat Oллоhgina xabardorligini uqtirmoqchi bo'lib, Ibrohim alayhissalom hayoti bilan bog'liq yuqoridagi voqealarga ishora qilgan:

Sabur ismi bilan qilsang tajalliy,

Qilib Namrudg'a yuz ming mudoro.

"Devoni Foniyl"da bu Qur'oniy qissaga quyidagicha ishora qilinadi:

To bisyzam hamagi hastin xud ry vo kun,

Z-on gulistoni Xalil otashi gulnor biyor [Navoiy Alisher. MAT. 20 tomlik. 18-tom. Devoni Foniyl. –

Toshkent: Fan, 2002. – B.46].

Mazmuni: Ey jonon, yuzingni och-u Xalil gulistoni (olovi)dan

Otashin gul keltir, borlig'imni yondiray.

Qorun mol-mulkka hirs qo'yib havolanadi va oxir-oqibatda behad sarvatlari bilan yo'q bo'ladi. Bu haqda «Qasas» surasining 84-oyatida o'qiymiz: "Kim yaxshilik bilan kelsa, bas, uning uchun (qilgan yaxshiligidan) yaxshiroq (mukofot bo'lur). Kim yomonlik bilan kelsa, bas, yomonliklar qilgan kimsalar faqat o'zlari qilgan yomonliklari bilangina jazolanadilar». Quyidagi baytda shu oyati karimaga ishora qilish orqali talmeh san'ati hosil bo'lgan:

Muncha hashmat topmog'ingdin so'ngra birovni qulung,

Joh ila muknatda Qorunga tavongar bo'ldi tut [Navoiy Alisher. MAT. 20 tomlik. 5-tom. Badoe' ulvasat. – Toshkent: Fan, 1990. – B.18].

Shuningdek, Xizr, Nuh, Iso, Sulaymon, Qorun nomi bilan bog'liq Qur'oniy qissalarga murojaat orqali Mir Alisher g'azallarida talmeh san'ati qo'llangan. Bunday maydan kuzatilgan bosh maqsad Oллоh taoloning mislsiz kuch-qudratini ko'rsatishdan iboratdir. Bu badiiy timsollar ostida «Haq-Inson» munosabatlari juda yuksak san'at bilan yashirilib keladi.

Zahri frog'ingdin qayu oshiqi bo'ldi talxom,

No'shi visoling etmasa, Iso anga topmas davo.

Shunga o'xshash ifoda uslubini "Devoni Foniyl" misralaridan keltiramiz:

Chun Masiho ruhbaxshon boshad on qo az nafas,

To ba izzat dar bisotash neh nafasro, dor pos [Navoiy Alisher. MAT. 20 tomlik. 19-tom. Devoni

Foniyl. – Toshkent: Fan, 2003. – B.82].

Mazmuni: Iso singari u erda nafasidan jon baxsh etuvchilar bor,

Uning bisotiga izzat bilan oyoq bosu nafasingni saqla.

Iso alayhissalom davrida tabobat ilmi shunday darajada taraqqiy qilgan ekanki, bironta ham dard davosiz hisoblanmagan emish. Iso mo''jizaviy nafasi bilan o'liklarga jon baxsh bu jarayonga quvvat bergan ekan. «Oli Imron» surasining 49-oyatida shunday xabar beriladi. «Men (o'zinning Haq payg'ambar ekanligim haqida) sizlarga Parvardigoringizdan oyat-dalil keltirdim: Men sizlarga loydan qush timsolini yasab unga tuflasam, u Oллоhning izni-irodasi bilan haqiqiy qush bo'ladi. Va yana ko'r, pes kasallarini tuzata olaman va Oллоhning izni bilan o'likni tiriltiraman hamda sizlarga eydigan va uylaringizda saqlaydigan narsalaringizni aytib berishga qodirman. Agar mo'min bo'lsangizlar, albatta, bu ishlarda sizlar uchun aniq oyat-dalillar bordir». Ya'ni agar Oллоh bu karomatni unga ato etmaganida, hayratli mo''jizalar sirini ochishni xohlamaganida, Isoning qo'lidan bir kishiga ham shifo berish kelmasdi. Mavjudotdagi barcha ajoyibotlar Oллоhning amridadir. Alisher Navoiy "Lison ut-tayr" dostonining "Faqr fano vodiysi vasfi" bobida bu masala xususida yanada keng badiiy mushohada yuritadi.

Xizrning "obi hayvon"dan bahramand bo'lib, abadiy tiriklikka erishgani, Nuhning xatarlardan xalos qolishi, Isoning tiriltiruvchi nafasi – bularning barcha-barchasi Oллоhning inoyati, mo''jizaviy san'atidan dalolat. Ulug' shoirming ta'kidicha, agar Oллоh istamasa, uning amriga muvofiq kelmagan ish hechdir, Namrud,

Qorun, Fir'avn singari o'zini qudratli sanagan xudparastlar Uning qahridan omon qololmaydi, albatta. Quyidagi baytda shu haqidagi oyatlarga ishora ketadi:

Nega olam o'rtadi, husnning o'tidin lam'ai,

Tushmagan bo'lsa jamoli Yusufi Kan'on aro [Navoiy Alisher. MAT. 20 tomlik. 5-tom. Badoe' ulvasat. – Toshkent: Fan, 1990. – B.56].

Qur'on tarkibidagi katta suralardan biri-o'n ikkinchi, ya'ni Yusuf qissasidir. Ma'lumki, ilohiy kitoblarda (Tavrot, Zabur, Qur'on)da Yusuf alayhissalom go'zallik timsoli sifatida ulug'lanadi. Bu baytda Ollohning go'zalligi Yusufda aks etganiga ishora qilinmoqda. "Devoni Foniy"da ham xuddi o'sha mazmunning quyidagicha ifodasini uchramiz:

Orazi Yusuf namuda lam'ai r'yyat,

Z-i shuda mash'ufu zari ishq Zulayxo [Navoiy Alisher . MAT. 20 tomlik. 19-tom. Devoni Foniy. – Toshkent: Fan, 2003. – B.10].

Ravshan bo'layotirki, ulug' shoirning har ikkala tildagi g'azallarida g'oyaviy – mazmun, badiiyat nuqtai nazaridan uyg'unlik ustuvordir. Zulayxonning Kan'on shahzodasiga ishq tushishi Yusuf surasining 30-oyati karimasida o'z ifodasini topgan. "Tafsiri Jalolayn"da qayd etilishicha, Yusuf alayhissalomga dunyodagi husnning yarmi berilgan". Butun borliqda tabiatdagi eng mayda jonzotdan tortib, bahaybat mavjudotning shakli shamoyiligacha – barcha-barchasida Ollohning qudrati zohir. Tun-kun, quyosh-oy, sayyora va yulduzlar Ollohning amriga itoat etib harakat qiladilar. Zero, yaratmoq va amr etmoq Uning O'zigagina xosdir:

Chi qudratest, ki dar borgi charxi baland,

Nagashta be sababi y zi zarra to bayzo [Navoiy Alisher. Ruh ul-quds. So'zboshi, nasriy bayon, izoh va lug'at bilan nashrga tayyorlovchilar R.Vohidov, N.Bekova. – Toshkent: O'zbekiston, 2002. – B.6].

Mazmuni: Ajab qudratdirki, yuksak charx qasrida quyoshdan eng kichik zarragacha o'sha mo'jiza tufayli paydo bo'lgandir.

Xuddi shu mohiyatning o'zi hamd g'azalda quyidagicha aks etgan:

Yuzung ko'zgidin olamda yuz nuru safo paydo,

Quyosh andin aningdekkim quyoshdin zarra nopaydo [Navoiy Alisher. Ruh ul-quds. – Toshkent: O'zbekiston, 2002. – B.7].

Islomiy ta'limot, uning muqaddas ilohiy kitobida mazkur haqiqat qayta-qayta ta'kidlanadi. Ana o'sha ilohiy nur hamd g'azallar va "Ruh ul-quds" qasidasi baytlariga ham chuqur singdirilgan. Shu jihatdan "Yunus" surasining 3 va 5-oyati karimalari ahamiyatlidir:

"Albatta Parvardigoringiz osmonlar va Erni olti kunda yaratib, so'ngra O'z arshini egallagan Ollohdir. U (Olloh) quyoshni ziyo sochuvchi, oyni yorug'lik qilgan va sizlar yillarning sanog'ini hamda (vaqtlarning) hisobini bilishlaringiz uchun uni (ya'ni oyni bir qancha) manzil-burjlarga bo'lib qo'ygan zotdir. Hech shak-shubhasiz, Olloh bu (borliqni) Haq (qonun va maqsad) bilan yaratdi. U zot biladigan qavm uchun O'z oyatlarini mufassal bayon qilur".

Hamd g'azallar va "Ruh ul-quds"da yil fasllari, to'qqiz falak, o'n ikki burj va ular bilan bog'liq tabiiy o'zgarishlar, fasllarning majoziy-botiniy ma'nolarini va samoviy jismlar bilan o'zaro aloqadorligini yuzaga chiqarishda Alisher Navoiy Qur'oni karimning samo yoxud ilmi nujumga daxldor "Baqara", "An'om", "A'rof", "YUNUS", "Hut", "YUSUF", "Ra'd", "Ibrohim", "Hijr", "Nahl", "Al-isro", "Qahhor", "Toha", "Anbiyo", "Haj", "Mo'minlar", "Furqon", "Ankabut", "Rum", "Luqmon", "Fotir", "YOsin", "Vas-saffot", "Fussilat", "Qof", "Va-z-zoriyot", "Va-n-najm", "Qamar", "Rahmon", "Voqea", "Hadid", "Tag'obun", "Mulk", "Al-haaqqa", "Nuh", "Jin", "Muddasir", "Qiyomat", "Val-mursalot", "Naba", "Van-noziot", "Takbir", "Inshiqoq", "Buru'j" kabi suralaridan ilhom olganligi shak-shubhasizdir. Ana shu nuqtai nazardan hamd g'azallar va "Ruh ul-quds" qasidasining badiiy tasvir uslubi bir-biriga juda yaqindir.

«G'aroyib us-sig'ar»dagi 1-g'azalda Haq yaratgan eng mukammal mo'jiza *K o m i l i n s o n* ulug'lanadi. «Navodir ush-shabob»ning dastlabki g'azalida esa Haq yaratgan mavjudotlardan Insonni alohida ajratib turuvchi va uning mohiyatini belgilovchi *i s h q* ta'riflanadi. Chunki inson Haqni tanish, anglash mas'uliyatini bo'yniga olgan. Mazkur g'azal xuddi shu g'oya talqiniga bag'ishlangan:

Chu jilva ayladi ul husn istabon oshiq,

Saloyi ishqin etib ofarinish ichra nido.

Pari qabul eta olmay ani, magarki men,

Qilib otimni zalumu jahul birla ado.

Ishqning inson taqdiridagi o'rni, uning "tarixi" esa Qur'oni karimning "Ahzob" surasi 72-oyatida berilgan: "Biz bu omonatni osmonlarga, erga va tog'u toshlarga ko'ndalang qilgan edik, ular uni ko'tarishdan bosh tortdilar va undan qo'rqdilar. Inson esa uni o'z zimmasiga oldi. Darhaqiqat, u (o'ziga zulm qilguvchi va

nodon edi), ya'ni bu omonatning naqadar vazmin yuk ekanligini butun koinot bildi va uni ko'tarishga qurbi etmasligini sezdi, ammo inson o'zi bilmagan holda o'sha mushkul vazifasini o'z zimmasiga oldi".

Bu "omonat yuki"ni bo'yniga olganida Inson «zalumu jahub» edi. Chunki, ishq yo'li ruhiy-ma'naviy riyozatdir. Ulug' shoir mazkur oyati karimadan atigi ikki so'znigina olish orqali Inson va uni mumtoz etgan ishq tuyg'usining ilohiy tarixiga ishora qilgan. Yana bir jihati shundaki, bu vosita ila qur'oniy g'oyalar ham targ'ib etilmoqda. Navoiy insonning biologik tuzilishi ustida batafsil to'xtalar ekan, uning to'rt unsur (anosiri arbaa) dan (tuproq-quruqlik, olov – issiqlik, suv – sovuqlik, havo – namlik) iborat ekanligini birma-bir badiiy tasvirini beradi.

Chu az zaminash bardoshti ba sad e'zoz,
Ba martaba guzaronda zi torumi xazro.

Yuz e'zoz- ehtirom ila uni (tuproqni) erdan ko'tarding, martabasini ko'k gumbazidan ham yuqori qilding. Baytdagi ixcham talqindan ko'rinib turibdiki, Haq butun borliqdan Insonni alohida e'zoz ila ajratadi. Bu ajratish esa bir necha asosni o'zida birlashtiradi. Ulug' shoir qasida satrlaridagi mazkur asoslarning har biriga alohida-alohida to'xtaladi. Borliqdagi narsalarning har biri u yoki bu unsur (tuproq, suv, havo, o't)dan yaralgan bo'lsa, insonda turli, bir-biriga qarama-qarshi unsurlar muttahiddir va ular inson tabiatining murakkabligini belgilaydi. Alisher Navoiy "Navodir ush-shabob" devonidagi 5-g'azalida o'sha haqiqatni quyidagicha tasvirlaydi:

Sarsaroyi har quyun qilg'ay badan tufrog'ining
Juzv-juzvin bir-bir ushbu gunbadi gardon aro.

Inson tanasi va tabiatining to'rt unsurdan iborat ekanligi –tananing qizil (qon), sariq (o't), ho'l (suv) va quruq (tuproq)dan, tabiatining otashiy (flegmatik), xokiy (sangvinik), obiy (melanxolik), bodiy (xolerik) kabi tarkibiy qismlardan yaralganligi Sharq mumtoz adabiyotida ham, qadimgi yunon hind falsafasida ham keng tarqalgan haqiqatdir. Shuning uchun insonga ham moddiy, ham ichki va tashqi jihatdan ziddiyatlar birligi sifatida qaraladi. Inson borliqdagi boshqa mavjudotlardan o'zining ziddiyatliligi bilan ajralib turadi:

Chahor zidro kardi ba yakdigar tarkib,
Ki xoku otash bud, ongah ob budu havo.

Islomiy-irfoniy tasavvurga ko'ra, inson ikki asos – jism va ruhdan, inson jismi esa to'rt unsur - suv, olov, havo, tuproqdan iborat. Inson o'z ruhi bilan farishtalarga, jismi bilan esa tabiatga, ya'ni hayvonlarga borib taqaladi. Bular haqida Qur'oni karimning bir qancha oyatlarida xabar berilgan. "Va-ssafat" surasi 11-oyati ("Biz insonlarning asli-avvali bo'lmish Odam alayhissalomni yopishoq bir loydan yaratgandirmiz").

Inson hayvon bilan farishta o'rtasidagi maxluqdir. Tabiat bilan ana o'shanday bog'liqlik uning qattiqligini, dag'alligini keltirib chiqaradi. Ruh esa insonni ma'naviy kamolotga etaklaydi. Chunki ruh g'ayb olamining "mulki", u insonga latif bir quvvat bag'ishlaydi.

Ba xoki qismash boroni rahmat afshonda,
K-az on muloimat ovara tinatash paydo.

Tuproqdan yaralgan jismi ustiga rahmat yomg'irini yog'dirding, o'shandan uning fe'l-atvorida muloyimlik paydo bo'ldi. Biroq inson tabiati to'la poklanmadi.

Qur'oni karimning "Al-Isro" surasi 85-oyatida o'qiyimiz: "Va yas'alunaka anirruhqulir ruhu min amri rob" (Ey Muhammad, Sizdan ruh-jon haqida so'raydilar. Aytin, "Ruh yolg'iz Parvardigorim biladigan ishlardandir". Ruh ilohiy ma'rifat, hikmatu donish bilan oziqlanadi. Shuning uchun ruhoniy hayot zavqidan bahramand bo'lgan ulug' insonlar xolis, beg'araz, nekbin, muloyim, mehribon, shafqatli, himmatli bo'ladi. Demak, insonning mohiyati ham shu Ruhdadir. Zayniddin Muhammad G'azzoliy "Kimiyo saodat" asarida ruhani shunday ta'riflaydi: "Ruh odam vujudining aslidurkim, hama qolip va badan aning tobe'idur. Vaqtiki ruh bo'lmasa tan murdordurki, aning hech e'tibori yo'qdir. Badan markab va suvor ruhdur".

Insonni boshqa mavjudotlardan ajratib turuvchi yana bir noyob fazilat Haqning unga ilmu irfonni taqdir qilganligidir. Oллоh inson qalbini ilmu irfon xazinasi qilib, shu irfonda o'zini yashirgan. Qasidada insonni mumtoz etadigan eng yuksak mo'jiza – aqli kull va ko'ngil alohida ta'kidlab ta'riflanadi. Shoir iqtibos, tashbeh, tamsil san'ati vositasida go'zal manzara yaratadi:

Dar y nishonidi dilro ba taxti sultoni,
Ki shud ba rasmi salotin xidevi mulkoro.
Xirad vazorati on shohro muayyan shud,
Gadoi shohonu vaziron, kamina banda turo.

Unda (badan shahrida) podshohlik taxtida yurakni o'tqizding. Shundan u (yurak) sultonlik rasmida mulku mamlakatning sohibi bo'ldi. U shohning vazirligiga donishmandlik (aql) muayyan bo'ldi. Aslida gado-yu shohu vazirlarning barchasi Sening kamtarin bandalaringdir. Shoir mazkur fikrlarini qur'oniy oyatlar mazmuni bilan asoslaydi.

Zi ilmi ma'rifatash chunki bahravar kardā,
Maloikash ba suqud omadand abdosō.

Maloikalar Olloh azza va jallaning farmoni qoshida o'jiz qolgach, Odam alayhissalom ularga mavjudot haqiqatini bayon etadi. Tuproqdan yaralgan hazrati Odam alayhissalomning ilmu ma'rifati fayzidan etti qavat osmon ham munavvar bo'ladi. Ana shu ilmu ma'rifat tufayli hazrati Odamga maloikalar qullarday sajdaga keladilar. Chunki Insonda zavq – ruhiy kamolot kabi nuri hikmat aks etgan nodir xislat mavjud. U Iloh ma'rifatini zavqu shavq bilan his etish jarayonida ruhiy yuksaklikda farishtadan ham o'zib, ma'nan Haqning O'ziga etishishi mumkin.

Ey, nechukkim, durni maxfiy asrabon ummon aro,
Gavhari ishqini pinhon asrag'an inson aro?!
Chunki insonni bu gaar birla aylab bahramand,
Sarfarozi aylab maloyik xayli birla jon aro.

Xoliqi a'zam o'z husnini tomosha qilish uchun O'ziga ko'zgu – moddiy olamni yaratdi. Olam esa inson tufayli bunyod qilingan. Bu haqda: "Lav laka limo xalaqtul-aflok" (Agar sen bo'lmasang, osmon-falaklarni yaratmagan bo'lar edim), degan hadis ham bor.

Adabiyotda har bir fasl muayyan fazilat timsoliga aylana borar ekan, Bahor yasharish, uyg'onish, fayzu tarovat, yangilanish, inson umrining ibtidosi ramzidir. Kuz esa to'kin-sochinlik, etilish bilan birga tabiat hamda inson umrining xazoni - hayot, yashashning intihosi (so'lish, xazon bo'lish) ramzi sifatida Alisher Navoiy nodir durdonalari bag'riga singdirilgan. Bu o'rinda shuni aytish kerakki, ulug' shoirning «Fusuli arbaa» nomli to'rt forsiy qasidasi ham fasllar ta'rifiga bag'ishlangan bo'lib, undagi san'atkorona tasvir bilan «Ruh ul-quds» qasidasining tasvirlari (yil fasllari tasviriga bag'ishlangan qismi) bir-biriga juda o'xshaydi. Ulug' shoir bu tasvirlar orqali odam jismi (to'rt unsur, to'rt xilt, to'rt tab') va olam tuzilishi (to'rt fasl) orasidagi yaqinlik, bog'liqlik va aloqadorlik kabi jihatlari alohida urg'u beradi. Olloh taolo butun mavjudotni tasodiflar asosida emas, balki muayyan qonuniyat, o'zaro uzviy aloqadorlik, hikmat zanjiri, hayratomuz intizom va tadbir ila yaratdi-yu lekin hech narsaga abadiylikni nasib qilmadi. Sabab va oqibat tamoyillari asosida bunyodga kelgan olamda barcha narsalar tabiatida qarama-qarshilik va inkorni inkor qonuni amal qiladi. Yashash uchun tinimsiz kurash esa imtihon dunyosida uzluksiz davom etadi. Ayni shu jarayon quyidagi misralarda betakror ifodasini topgan:

Dalel on ki du rangist kori gulshani dahr,
Chā dar bahoru xazonu, chā dar sabohu maso.

Shoir ta'biricha, dahr gulshani ishining ikki ranglilik ko'rinishi dalili (ya'ni) Bahoru Xazonda, tong otaru kechqurunda ham yorqin namoyondir. "Navodir ush-shabob"ning 364-g'azalida xuddi shunga o'xshash baytlarni uchratamiz:

Jamol zevari qosh aylading, magar urdung,
Bu ikki misqal ila uyla ko'zguga sayqal.
Firoq shomini oshiqqa aylading tiyra,
Agarchi anjumidin yoqting anda ko'p mash'al.
Bahor moshitasi sa'yi birla kiydirdung,
Chaman arusi yuzu qaddig'a huliyu hulal.

Dunyoda hech narsa abadiy emas ekan, inson o'zidan faqatgina ezgu amallar qoldirish uchun intilmog'i zarur. Qur'oni majid "Kahf" surasining 45-46-oyati karimalarida fasllar almashinuvini ajib qonuniyat asosida yaratgan Olloh taoloning ayni boradagi ta'kidi xabar qilinadi. Yo'zu Qish, Bahoru Kuz almashinuvini ta'min etgan zot ulardan etadigan nozu ne'matlardan huzurlanish, bahramand bo'lish hamda kezi kelganda fasllarning tabiiy xususiyati (issiq, sovuq, shamollar, bo'ronlar, dovullar, do'lu jalalar)-ofatlaridan ham saqlanish sharoitini yaratib bergan:

Asireki, zikringni aylab hadya,
Beribsen xalosis' a yuz ming hadoyo.
"Ruh ul-quds"da mazkur mohiyat quyidagicha aks etgan:
Pai iloqi vay mevahoi boru rutab,
Mizoqi insonro soxtā qarini shifo.
Zamin zi b'yston afr'yz gasht xunolud,
Zi teg'i kufr b-don son, ki toraki shuhado.

Uning (baland haroratning) ilojini qilish uchun yangi pishgan mevalarni inson mijoziga shifo bo'lishini nazarda tutib, unga yaqin do'st qilib qo'yding. Er bog'larning bunday shu'lalantiruvchi (ko'rinishidan) (go'yo) qonga bo'yaldi. Bu din yo'lida kofirlar tig'idan shahid bo'lganlar (insonlar qoni) va boshini eslatardi, - deydi shoir. Mazkur fikrlarning asosini Qur'oni majidning "A'rof" surasi 74-oyati karimasi tashkil qiladi: "Sizlarni

Od (qavmi)dan keyin xalifa qilib qo'rganini va sizlarga erning tekisliklarida (yozlik) qasrlar qurib olishingiz, tog'lik joylarida (qishlik) boshpanalar yo'nib (tiklab) olishingiz uchun maskan berganini eslangiz! Bas, Olohning ne'matlarini eslangiz va erda buzg'unchilik qilib sang'ib yurmangiz". Olohning yuksak mo'jizaviy quvvatini chuqur his etgan shoir atrof-muhitda yuz berayotgan voqealardan hayajonga tushadi, ko'zga ravshan namoyon o'sha mo'jizalar uchun ham Yaratganga sig'inadi, Uning qudratiga tahsin aytadi:

Du rang u dah rang chā buvad, ki har varaq az barg,

Nigoshta ba dusad rang shud zi kilki qazo.

Ulug' shoir tasavvuriga ko'ra, har bir rangda Uning bir hikmati aks etgan:

Muncha xil'at maxzani in'omi tashrifingdin o'ldi,

Charxu tog'u bahrga atlas vagar xoro vagar xaz.

Yuqoridagi fikrlar esa Qur'oni karim "Baqara" surasining 138-oyati badiiy ifodasidir: «Olohdan ham go'zalroq rang beruvchi bormi?». Alisher Navoiy "Ruh ul-quds" qasidasining 2-va 118-baytida "Yosin" surasining 82-oyati ("Biron narsani (yaratishni) iroda qilgan vaqtida Uning ishi faqatgina "Bo'l" demoqlikdir. Bas, u (narsa) bo'lur-vujudga kelur")ga ishora qiladi: «Innama amruhu iza aroda shay'an an yaqula lahu kun fa yakun».

Chi xomaest, ki dar korgohi «kun fayakun»,

Nagashta be raqami 9 zi qatra to dar'yo...

Ba payh kamtar az on metavoniyash, ki kunt,

Chunon nabud, ki nabuvad asar az 9 paydo.

Mazkur mohiyatni iqtibos san'ati asosida "Badoe' ul-vasat"ning 2-g'azalida o'qiymiz:

Irodang birla taqdiring o'lg'ay ikki kavv ichra,

Agar bo'lsa fano zohir va gar bo'lsa baqo paydo.

Qasidaning 10-23-baytlarida odam jismi (to'rt unsur, to'rt xil) va olam tuzilishi (to'rt fasl) orasidagi yaqinlik, insonning yaratilishi, ichki va tashqi a'zolari vazifasi, mo'jizaviy mukammalligi xususida fikr yuritiladi.

Chu soz kardā tarkibi qismi insonā,

Zi xok ta'biya soxtā ba zebu baho.

Yuqoridagi (10-23) baytlarning tayanch manbai sifatida «Naba» (6-oyat), «In fitor» (7-8-oyat), «Inson» (28-oyat), «Balad» (8-9-oyat), «Tiyn» (4-oyat), «Vas-saffot» (11-oyat), «Baqara» (29-oyat), «Hijr» (26-oyat) kabi suralarni ko'rsatish mumkin. Ulug' shoir insonni mumtoz etgan ilohiy imkoniyatlarga alohida urg'u beradi:

Bas, on gabe ba ulumash chu rahnamun gashtā,

Naxust kardā ta'limi allamal-asmō.

Uning (insonning) ilm o'rganishi uchun rahnamolik qilgan chog'ingdayoq, dastlab azaliy ismlarga amal qilish ta'limini (O'zing) berding. "Allamal-asmō" "ismlarni o'rgatdi" demakdir. Bu birikma «Baqara» surasining 31-oyatidan: "Va u zot odamga barcha narsalarning ismlarini o'rgatdi. So'ngra ularni farishtalarga ro'baro' qilib dedi: "Agar xalifalikka biz haqdormiz, degan so'zlaringiz rost bo'lsa, mana bu narsalarning ismlarini menga bildiring!". Oloh insonni boshqa mavjudotlardan alohida ajratib, ilmu irfon xazinasi sifatida o'n sakkiz ming olamni uning uchun yaratgan:

Bo'lub sifatingga mazhar jami' maxluqot,

Alar mufassalu insonni aylading mujmal".

"Ruh ul-quds"da esa olami sug'ro quyidagicha ta'riflanadi:

Dar on aquba namudorā az hama kardā,

Amonatatro ham dodiyash ba rasmi xifo.

Mazkur baytlar esa Baqara surasi 151-oyatining (Men banda qalbiga muhabbat bo'lib kirgan yashirin xazinaman") va "Lav laka", «Kuntu kanzan» kabi qudsiy hadislarining badiiy-ma'rifiy talqinidir.

Misollardan ayonlashayotirki, ulug' shoirning aksariyat baytlari ilohiy-islomiy g'oyalar zaminida vujudga kelgan. Agar har bir g'azalning botiniy ma'nolari ilohiy kitob bilan birgalikda qiyoslab, jiddiy tadqiq etilsa, hazrat Navoiy ijodiyoti mahsuli bo'lgan qator she'rilar ilohiy kitobning ma'rifiy-badiiy sharhi ekanligiga ishonch hosil qilinadi. Intihoda aytish joizki, Alisher Navoiy har ikki tildagi she'rilarida ochiq talmeh bilan birga mazkur badiiy san'atning yashirin ko'rinishiga ham tez-tez murojaat qilingan. Talmeh, iqtibos, tafsir kabi ilohiy-irfoniy ifoda shakli Alisher Navoiy turkiy va forsiy g'azallari uchun faol hodisadir. Abdurahmon Jomiy g'azallari uchun etakchi hisoblangan tazmin san'ati ulug' Navoiy ijodida juda kam uchraydi.

Yuqoridagi tahlillardan ma'lum bo'ladiki, ulug' shoirning har ikkala tildagi g'azallarida nainki g'oyaviy mazmun, balki badiiyat jihatdan ham uyg'unlik ustuvordir.